

A sorsvállalás történelmi modelljei

NÉMETH LÁSZLÓ KÖZÉPKORÉLMÉNYE

1.

Németh László a *Tanu* elindítása idején egy összefüggő európai művelődés-történet megírására készült. Végül is csak a téma erősebb vonzásainak engedett: vázlatokban vall csupán a görögökről, Arisztophanész-élményéről. Rómát át is ugrotta, inkább utódja érdekelte, a születő Európa. Maga is *Töredékek*nek nevezi esszéesorozatát, amellyel *A minőség forradalmát* nyitja. A *Tanu* íróját a hivatás belső kényszere hajtja tanulmányírásra. Szorongó tájékozatlanságában — mint írja — gyakran téved olyan területre, ahová akkor vetődött el először; „azonban mindenkinek joga van minden emberi tapasztalathoz, s az én feladatom nem a szaktudományban van, hanem önmagamban”.

A *Töredékek* tehát alighanem azért maradtak töredékek, mert ő a történelemhez is szubjektív indítékkal, egy új írói orientáció igényével nyúlt. Némethet egy korábban vállalt szerep szélesebb történelmi távlatai és tanulságai izgatták. Maga írta, hogy Európa sorsa vette körül, és tájékozódó ösztöne, mint a megbomlott iránytű ugrált. Programrejtő mágneses sarkok felé, végeredményben a mozgalom irányába. Mélyebb tárnákat nyitni, s ezeket a magyarság és az emberi kultúrák felé ágaztatni. Több mint amit egy fiatal író programként vállalhat.

Nemzedéket próbált riasztani, hogy vele az ő küldetését megossza; mint egy falanksz közepébe vegye be magát, s ott hasson bajtársaira. Száz kart szeretne, de csak azért, hogy más száz karba ölthesse. Rövidesen rá kell döbennie, hogy egyedül van, ott áll a tárna fenekén, mint egy kelepce mélyén. A mozgalom volta-képp: egyszál maga.

Kijátszották, s nincs más hátra, mint feladni az írói pályát. Az *Ember és szerepben* ad hírt arról a néhány hónapról, amikor sértetten kiszakította magát a szerep ellenőrzéséből, és átlépett a percnyi felelőtlen boldogság állapotába. Jónás lehetett így, mikor a küldetés elől „elszelelt”. Szabadon úszott egy más minőségű, passziózó munka örömeiben, amilyenből a *Gyász* született, szívéhez mindig legközelebb álló regénye. Csakhogy az „obsit” nem tart örökké, az alkotás felelet a sorsnak. Ha elkiáltjuk, felülkerekedünk. A *Tanu* új szerepet jelent, nehezebb formában. Igazán benne fogalmazódik meg az „új orientáció” ars poeticája: írónak lenni vállalkozás. Az ő művészetéhez a személyiség válaszáda, a vállalt feladat és a küzdelem belső feszültsége felől lehet közeledni.

Németh László mindig talál példákat, hősöket, akikben kimondhatja a sorsvállalás fenségét, a fölemelkedés kockázatát, a bukás tragikumát. Történelmi drámáinak egész sora ilyen. A *Töredékek* feldúlt Rómája és az elzárkózó Bizánc sem más, mint kétfajta nézőpont: ez megfutamodik, amaz vállalja a komorabb, aszketikusabb történelmi sorsot, odadobja magát az „idők teljességének”, hogy megszülje a jövőt, Európát. Nem kétséges, hogy ez a történelmi modell az ő küzdelmének, személyiségének kiábrázolása is: a minőség vállalásának parabolája. Középkori témáiban olyan cellák zugaiba világít be, ahol ott az eszme, a küldetés: önmaga. Ő a *Tanu*, de „nemcsak szemtanú, hanem bizonyágtévő amellelt, ami örök”. Az ő enciklopedizmusa is ilyen történelembe ágyazott; nemzetének a nagy kultúrákhoz emelésére tett erőfeszítése — még ha ez a maximális minőségigény utópia lenne is.

A *Töredékek* Bizánca is középkori államalakulat, Nyugatból és Keletből állott össze. Keverék állam, amely egy zseniális agyban született meg, a Konstantinuszban. Mi tartotta meg Bizáncot, és mi buktatta el Rómát? — kérdezi, hogy annak konzerváló képességét elemeire bontsa, ennek pedig nagyszerű bukását megcsodálja, és egész lelkével melléálljon. Őt, az európai utast nem kápráztatja Bizánc fénye, aki bebalzsamozva őrzi a római hagyományt. Valójában elpártolt, szerepét veszítette. Nyugat viszont feláldozta magát: küldetését bukásával is vállalta.

Bizánc létét a szélsőségek egyensúlyában látja: voltaképp Nyugat Keleten, kereszténység a pogányságban, demokrácia az autarchiában, türelem a hajthatatlanságban. Bizánc a paradoxonok állama, mely kibírja a népvándorlást hősiesség és nagy tettek nélkül. Mi volt az a léthosszabbító, megőrző tartalom, amely megtartotta Konstantin szerencsés városválasztása után évezreden át? Kétségtelenül a középkornak megfelelő, legalábbis annak ellent nem mondó, korai társadalmi egyensúlya. Lappangó demokráciája, amely a sajátos bizánci műveltségen nyugodott. Két nagy ellentét áll itt egyensúlyban, egyik oldalon az autarcha papcsászár tekintélye, a másikon az egyetlen törvényes erő: a forradalom a nép kezében. Valójában veszélyes és véres demokrácia ez, amit az adminisztráció, a bürokrácia finom és pontos gépezete biztosít. A ranglétrán az eunuchok kerülnek élre, és nagy szerepet játszanak benne a nők.

Bizáncnak nem volt faji karaktere. Császár akár arab is lehetett, sőt éppen paraszt vagy rabszolga is. Fővárosát morzsalék népek: hittiták, frigeek, szírek, lédek és okos örmény kalandorok töltötték meg. Ezt a színes nemzetközösséget a kultúra táplálta és tartotta össze. Kultúrája hellén kultúra volt, görög nyelvű. Félte őrizte a nyelvi tisztaságot: a választékos stílust. Tehát nemzetközi volt, és aki elsajátította és elfogadta ezt a műveltséget, az otthon volt ebben a társadalomban is. És az volt a vallása is, eredetében nemzetközi: a kereszténység. Vallás és kultúra békeségben éltek egymás mellett, mint Szent Jusztinián székesegyházának homlokán a két görög szó: Hagia Sophia — Szentség és Bölcsesség. Csakhogy ebben a műveltségadta demokráciában merevek és hajthatatlanok voltak. Szellemi dölyfük, vallási ortodoxiájuk nem ismert határt. Éppen ez a dogmatikus merevség volt az egyik titka a megőrzés, megmaradás képességének.

A másik titka az önfenntartásnak: a hajlékonyság, a türelem, már szinte humanista magatartás a politikában. A barbárokat Róma felé terelő okos diplomáciában. Íme, ebből a két ellentétes elemből áll az a középkori balzsam, ami megőrizte az időtől Keletet, Nyugat viszont odadobta magát az egymást lökdöső barbárok karjaiba, hogy megfoganja Európát.

Bizánc tehát nem a középkortól zárkózik el, hanem a szétbomlás veszélye elől. A sors elől, amelynek Róma önként adta oda magát. Ők viszont önként vonultak ki Európából, mert itt a gondolat, a forma, a stílus forgott veszélyben. Bizánc a sorsvállalás ellenpéldája. Németh László szerint nem is haza, bár valaha a térképen is meg lehetett jelölni, volt császára, szenátusa, sőt önálló hadserege is. Őnéki Bizánc egyfajta szemlélet, nézőpont. Mégpedig az önként emigrált, sértődött, magányos latinok nézőpontja. Bizánc nemcsak múlt, hanem egyfajta európai szemlélet ma is. Mert Bizánc nem halt meg, nem mappai fogalom többé, de mint szemlélet örök. Ezzel szemben „Róma utóda”, Európa, az áldozat: haza. A hősiesség sorsvállalás hazája, amely az eszmék feldolgozó konyhájaként fortyog az új világért. Németh László kora középkori eszéiben ezt a sorsot idézi, mint saját eszményét, „pártos szívének” életmodelljét, lelke forradalmát: a *hívásban maradá*st.

A sorsvállalás nem vezethet sohasem bukáshoz. A római birodalom felbomlása sem az: az összeroppant birodalomból új Égi Birodalom született, a fiatal keresztény eszmére alapozott. A régi, az Imperium Romanum már annyira elfakult, hogy az új eszme első megszállottjainak nincsen is többé gondja rá. Csak az újra, a keletkezésre, a Civitas Deire függesztik tekintetüket. Augustinus, a római patrícius már a barbárokat egyenesen Isten eszközeinek mondja, csapásaikat a birodalomra mennyei eredetűeknek. Ezt azzal is igyekszik bizonyítani, hogy a Rómát kifosztó

Alarik lám nem nyúlt a keresztény templomokhoz. A barbár nem ellenség, hanem büntetés. A fegyvert el kell dobni a pogánnyal szemben, tanít rá a Szent Márton-legenda. Nem védekezni kell, hanem elviselni és téríteni. Mikor Németh a második világháború idején a magyar ellenállás eszközeiről és harcmódróról elmélkedik egyik előadásában, ezt a gondolatot kelti újra. Ekkor már egy európai gandhizmus jegyében int: ne vegyük át az ellenség harcmódrát, erőszakra ne válaszoljunk erőszakkal. Nagy ellenséggel szemben nagy lelket kell növesztenünk, ez megropantja, legyőzi végül is a hatalmaskodót.

Ahogy erősödik az új eszme, úgy gyengül a birodalmi gondolat. A kor legnagyobb diplomátája Ambrosius, a szintén római patrícius Milánó püspöke lesz. Isten Államának új abroncsa pedig a pápaság. Szent Péter kulcsával ekkor egy új aranykor nyílik meg, új haza az elsüllyedt fölött. A szolganépek aklából Krisztus akla lesz, s kultúrahordozó népek válnak az egykori farkasokból, akik mint hódítók beilleszkednek a latin hagyományokba, és a régi jog szerint uralkodnak. Garázdságaikat is törvényes alapon újízik, míg lassan barbár és római egyenlő jogú polgárságot élvez. Erre az új monarchiára nyugodtan épülhet az annyi vértől és elaggott civilizációtól megcsömörlött római patríciusok civitása: a szentek köztársasága. Egy másik birodalom. Ez a Németh László középkori drámájának első fejezete.

2.

A hetedik század már a tisztultabb nyugati katolicizmus világa. Róma és Bizánc izgalmas párhuzamát itt is megtartja. Ez a párhuzam mondja itt is a legtöbbet: Nagy Gergely pápában és Heraclius bizánci császárban. Bizáncban úgy jelennek meg a remeték, mint valami mutatványosok, a sivatagokból felhúzódva. Egyikük feje fölé maga a császárné épített eszüt, könyörületből.

Milyen más fajta a nyugati szerzetesség, ez a komor, latin szervezet, amely a tervszerű hódításban voltaképp a római milícia utódja. A szorongó Itália jobbjai nem is találhatnának külön államformát ennél az Isten tenyerére épített köztársaságnál. A kolostorok lakói, a sok csalódott patrícius ajándékából a pápaság gazdag intézményé erősödik. Nagy Gergelyben pedig olyan személyiséget kap, akiben a szerzetes és az egykori külügyi megbízott oly szerencsésen egyesült. Ő az, aki a nyugati barbár királyságok fölött önálló egyházi politikát képviselhet. Mindent elkövet, hogy Nyugat Róma is maradjon, és átmentődjék az új világba. Az újraöntött latin amfóra a próféták olajával teljék meg. Hogy mennyire ragaszkodott rómaiságához — szemben az elgörögösödött Bizánccal —, mi sem jellemzőbb, mint az, hogy Konstantinápolyban élő követe kilencévi ott-tartózkodás után sem tanult meg görögül. Gergely politikájában már a következő század is ott csirázik, amely majd Rómát végleg elkülöníti Bizánctól.

Persze Bizánc is terjeszkedik, a maga módján: Heraclius kardjával és Sergius patriarka keleti hódító krisztológiájával. A szakadár Szíriát, Egyiptomot, a császár visszahódította nem görög tartományokat éppúgy, mint a balkáni szlávokat, a keleti kereszténység hálójába fogja. Alig telik el néhány év az új dogmákat kihirdető császári parancs után, mikor egy új próféta, Mohamed hívei száguldoznak Bizánc határain, hogy csak görögül beszélő darabkájára olvassák le, mert azt már semmi-féle új monotelista dogma össze nem tarthatja. Íme, így zsugorodik össze a sorsvállalás elől elzárkózott kultúrdemokratikus államképződmény, épp akkorra, mikor Róma saját lehetőségeinek virágkorába lép. A latin szelleme nem a megőrző, az elefántcsont toronyba zárkózó Bizánc, hanem az új szerepet vállaló Róma menti át az utókorunk.

A *Töredékek* ezután évszázadokat lép át, egészen addig, míg Nagy Károly birodalmának roncsaiból kiválnak a nemzetek. Középkorképe itt válik egészen plasztikussá, szinte sodróvá. A XI. században vagyunk: már készen áll Európa. A cluny-i kolostorból elindul Rómába egy toszkán szerzetes, név szerint Hil-

debrand, a későbbi VII. Gergely pápa, az egyház megújulásának nagy harcosa. A róla írt esszé voltaképp előtanulmány a már ekkor csirázó drámához: az ő jellemén, vállalkozásán át mutatja be a kor feszült hatalmi harcait, szellemi, lelki képét.

A drámához nemcsak hős kell, hanem eszme is: ilyen az ő VII. Gergelye. Az eszmét, amit a tanulmány elején kibont, mintha saját szívéből húzná. A hóst pedig a pápa levelezéséből alkotja meg: messze előrelátó reformerré, „protestáns pápává”. Ácsmester fia, eszményekkel eltelt, nem a hatalom megszállottja. Inkább egy még kimondatlan, de Cluny-ből áradó elv hajthatatlan végrehajtója. Fenséges alak, talán eszeveszett is, mikor okmányhamisításra is kész, csakhogy királyt, főnemet, papot egyaránt az Isten lába elé görnyesszen. VII. Gergelyhez tanulmányvázlatát olvasva az az érzésünk, hogy zsarnokot választott hősenek. Később kerekedik ki belőle egy ösztöneiben újkori jellem, akit a kortárs Damiáni Péter is sátánnak nevez. De aztán borzongva teszi hozzá, hogy „szent”. Mert érzi, hogy az eszme, amit képvisel, az universalis theokrácia a koré. Gergely egy lépést sem mozdul amellől, hogy a fejedelmek csak az utolsó egyházi szolga után következnek. Mert Isten van, akit tisztelni kell, és világ, amit csak megvetni szabad. Németh Lászlót persze nem az eszme foglalkoztatja, hanem a szerep nagyarányúsága, és a mögüle kisugárzó hit. És persze a történelemformáló személyiség vagy éppen az azon is áttapósul szörnyeteg. Messze vezetne annak kifejtése, hogy a VII. Gergely élménye a csodálat mellett a kritikáé, sőt önkritikáé is.

Az ő szívéhez Cluny áll közel, amely Gergelyt magából kidobta, és a politika mezejére sodorta. A jámboran tanító, csendesen szervező, szívósan magát katedrálisokba építő bencések a kor formálói: Hugo apát, aki csalódottan menekül vissza Gergely sodró egyénisége mellől a kolostorába — végeredményben saját korába. Németh rajta és Desiderius apáton — aki szintén a menekülés útját választja — ábrázolja az ő igazi középkorélményét, türelmes, okos szerzetesi eszményét. Vele fogalmaztatja meg szinte saját mozgalmának szerepkörét: „Az egész kereszténység ilyen kolostorokból áll, s hogy te (Gergely) ifjú korodtól az egészet hordoztad szívedben, úgy tapadtam én kicsiny egész életemmel az én kolostoromhoz.” A kritikát is ő mondja el, mikor Gergely kikényszeríti belőle: „Túl mohó voltál a jóban. A követelésben. Az embereken nemcsak a világosságot kell tisztelni, hanem a homályt is. Aki nem vet számot ezzel, az nem becsüli meg a homálytól vezetett jó igyekezetet... Parancsod gyorsabb volt, mint belátásuk... Meggyőzéssel többet érsz el, mint pálcával. Aki túl sokat suhogtatja a vesszőt, tanítóból huzakodóvá válik.”

Csakhogy Gergelyben a nagyság rendít meg, nyűgöz le. Mégpedig az, aki a Lateránban is megmaradt Szentföldre sóvárgó barátjának, és Canossa komor kamráiban érzi otthon magát. Halálosan komolyan veszi a szerzetes első fogadalmát: a szegénységet. Az egyház igazi kincseinek a szegényeket tartja, akiket a drámában a lombard „rongyosok” jelentenek, és akikért voltaképp politikai prondra lép. Az eszméért a hatalomhoz nyúl. Most már imával és politikával küzd, húz ujját királyokkal. Henriket megkínozza, de ezekért a rongyosokért sírásra fakad.

A dráma VII. Gergelye nem a sorsvállalásnak, hanem a vállalkozás rendkívüliségének, a kihívott sorsnak a tragikus hőse. Ő is érzi, hogy Cluny a sorsvállalás: pápasága csak olyan szerep, amit képességei varrtak rá, de őhozzá, a szerzeteshez méltatlan szerep. Mert ez méltóságot kívánt, s ez őt Rómához, az észak-itáliai zavaros viszonyokhoz kötözte, örökös szorongásokkal övezte. Csoda-e, hogy szívében olykor elbillent a mérleg, s alázat helyett az összeférhetlenség szélsőséges példáját adta a világnak. Gergely a kelepcebe került eszme. Mikor IV. Henriket kiátkozta, majd a nők könnyeire félig feloldozta, a szentből közönséges könnyörülő ember lett. Az átok csak egyszer fogott: magára szabadította ellenségeit és az egyházra a világot. Emberi eszközökhöz nyúlt, amihez ellenfelei jobban értenek. Az eszme az Angyalvárba szorult, ő maga a kalandor Guiscard kegyeibe, Salernóba.

Talán nem tévedünk, ha itt a reformer Németh László egyik alap gondolatát is látjuk kiábrázolva. A reformnak megvannak a lehetőségei, de a határai is. Az csak

eszmei erőkből táplálkozhat, amikor ebből kiesik, meginog, elbukik. Gergelyt a politika csalta más küzdőterre. Az eszmék embere mindig gyanakvóan tekint a gyakorlati emberekre. Olyan cselekvésekre, amelyek mögött nincs ott az eszme izzása. Az igazi gyakorlatiasságot csak az eszméből lehet tetten érni. És talán a csalódások, föleszmélés katarzisa is ott lappang Gergely tépelődése mögött: „Szavakon lebeg az egész keresztény állam. Van és nincs. Ha bezárkózol celládba, egyedül ő van. S ha az utcára kilépsz, nem találsz egy embert polgárául...” Ne feledjük, hogy a VII. Gergely az 1930-as évek közepének, a reformremények hervadásának terméke. Persze a középkorélmény korábbi. Mint írja: „az Európa-történet magzata volt ez is”.

3.

Beszélhetnénk Németh László sajátos történelemszemléletéről, ahogy azt a szaktudomány mérhetné, ellenőrizhetné. Csakhogy itt nem szemléletről, hanem elsősorban élményről van szó. Az az érdekes, amit kiemel, akikre a homályban is fényt gyújt: itt az alkotó ember keresi elődeit, rokonait, önmagát. Mi lehetett az, ami őt, a modern, racionális, elemző alkatú és szenvedélyű embert a középkorhoz vonzotta? Nem utolsósorban bizonyára az, hogy egy sajátos ösztönvilágban élt, és megvolt benne a vallást tápláló lelkiérők minden jele. A hit, a bűntudat, a földi üdvösség várájának reménye. Életgyakorlata is puritán volt, egészen az aszkézisig. Ismerős hallatlan etikai érzékenysége, a kis közösségek iránti szinte ekléziasztikus sóvárgása, amelyek — mint maga mondta — mint valami páncélzat védték küzdelmeiben. De mindez minden transzcendens elem és hiedelem kirekesztésével volt nála emberformáló erő. Isten az ő számára: ragaszkodni lelkünk magaslataihoz; vallásos életet élni a túlvilág tudata nélkül. Erről az ő sajátos „vallásos életéről”, „vallásos ösztönéről”, annak kielégüléséről rokon hitű és reményű emberek közellétében úgy beszélt, mint ami nagy segítség a maga lelke kibontakozásában. Mindig vonzotta a szerzetesi életforma. Főleg annak „a szép, szabályozó rendje”. Valahol naplójába írta, hogy ha a középkorban születik — legalábbis annak lelkesebb szakaszában —, barát lett volna.

Nos, ez a „lelkes szakasz” alighanem a tizenegy-tizenkettedik század lett volna. Erről már vallott a cluny-i kolostor Hugo apátja, vagy Desiderius százával, a VII. Gergelyben. Első személyben, az elragadtatás hangján azonban a *Kapások* című esszéjében és a *Roland* történelmi képében. A *Roland-ének* finom analízisével zárja le középkori tanulmányait, amelyben ott a század egész életérzése, lelke és költészete. Mit lát meg benne, és kit Rolandban? Gergellyel együtt a nyugati embert, az első kereszties lovagot, a magunk szellemét. Szilajságában és esztelenségében, más oldalról ájulékonyosságában és szentimentalizmusában — amelyek oly közel vannak egymáshoz — az igazi középkori pszichét. Hűségében a szolgálatot és nem a szolgáló szellemét. Hol könnyel, hol vérrrel csorduló szilajsága és gyöngédsége: ez Roland vallásossága. Nem hit dolga ez, hanem kétely nélküli nemes állapot. Egy populáris lelkiség, de amelyet általánosítani lehetetlen, mert külön vallásos és világi érzést még nála nem találunk. Szívében a kereszténység és pogányság gyanútlan keveredik el, és valami állatian nemes meg gondolatlansággal dobja magát eszménye szolgálatába. A germán-latin világ formálta meg őt, mint a maga álmát. Ott, a frank-kelta-normann antropológiai olvasztótégelyben született, mint valami új érzékenységű emberség, új európai öntudat.

Németh Lászlót az olyannyira kedves „Telep”-álma fordítja Clairveaux kolostora felé. A XII. században mintegy háromszázötven renházat fenntartó klostrom élete, munkája az ő „minőségszocializmusának” előképe. Ezzel a példával nyitja a *Kapásokat*, ezt a különös hangvételű ábrándos utópiát egy duna-európai köztársaság kapás mozgalmáról. Ezek az ő álombeli, fehér mackóba öltöztetett kerti munkásai feltűnően hasonlítanak Clairveaux fehér papjaira, akik önkéntes szolgálatuk-

kal, szilaj magányukkal népeket tartottak össze, megtanították őket a földművelésre, a kerti munkára, miközben egészen azonosultak velük. Sorsközösség-vállalásukkal a közösség egy új rendjét alakították ki. Kialakították az egymásért-valóságot, az okos munkamegosztással béresekből földművesekké, kertészekké, szőlőmunkásokká képezték őket.

A kor példaképéül Clairveauxi Bernátot emeli a század Európája fölé. Így rajzolja meg markáns alakját: „A középkor történetét bújom, testes kötetekbe merültem. Pártos szívem itt is kiválasztotta kedvenceit: a szerzeteseket... Tegnap este Szent Bernáttal fejeztem be a napot, éjfél tájban. Tetszett ez a parázs burgundi! Egy darab nyers őstörténet rontott be csuhájában az egyházfők és fejedelmek közé. Koplalt s imádkozott a clairveauxi völgyben, munkásszerzeteseket bocsátott szét az irdatlanba, földet törni; keresztes háborút hirdetett; pápát tett és pápát korholt: fejedelmek közt volt békebíró; ostora pelyhes tudóskodó püspököknek, nyirbálója az egyházra ráburjánzó világiságnak. S csinálta mindezt egyszerűen, yersen, hatalmasan, teketória nélkül, de istene közvetlen jelenlétében, háromszázötven renház Nagy Abbéja. Ennyire képes, tünődtem, egy igazi férfi, aki nem köntörfalaz, hanem bátran ég nemességében.”

Németh Lászlót nem a kor szelleme lelkesíti, hanem a tűz, amely benne ég és élte. És csak addig, amíg nem lobban el ez a tűz. Van az ő mítoszában egy másik középkor is: az alkonyé, ahol már kialudt ez a tűz, és helyette máglyát gyújtanak a tan védelmében — a hatalomért. A hatókörében zsugorodó, a Szent Hivatal, az inkvizíció egyházáé, amely zsinatokat dobol, börtönöket nyit, kínzókamrákat ácsol a csirázó új eszmék hitvallóinak. Az ő középkorélménye éppen azáltal kerekedik ki teljessé, hogy történeti drámáiban képes kifejezni saját szerepvállalásának buktatóit és tragikumát is. Sőt egyenesen ez indítja válaszadásra, ez készíteti magának a műnek a megírására is. Nem mögötte áll hősenek, hanem a históriailag teljesen hiteles cselekményekbe, konfliktusokba beilleszti saját küzdelmének eseményeit, tapasztalatait is. Oly mélyen merül el tárgyában, mintha saját életének drámáját írná.

Általános vélemény az ő történelmi drámáiról az, hogy bennük nagy alakokon keresztül a nagy egyéniségek és a történelmet formáló erők viszonyát, a nagy emberek útjának problémáit rajzolja. Olyan közhely ez, amely megmagyaráz valamit, de homályban hagyja az alkotó és műve keletkezésének indítékait. Sőt, a legfontosabbat, a legizgalmasabbat: az egész mű aktualitását. „Nem hiszek abban, hogy témáinkat a kortárs szereplők, az ankéton is megtárgyalt kérdések tennék maivá” — mondja a *Mai témák* zárószóiraiban, és példának éppen a *Husz Jánost* és a *Galileit* említi — mint legmaibbakat. A Husz-téma a *Tanu*-idők elejéről való, de a dráma akkor íródott meg, mikor a negyvenes évek végén barátai, jóakarói rá akarták beszélni, adjon egy nyilatkozatot, hogy régibb írásait visszavonja. Az akkor meghurcolt író az egyházi átok alá vont Husz szavaival felel, amit az a firenzei bíboros, Zarabellának mondott: „Hogy forduljak szembe lelkemmel?” Huszt nem a makacsság vitte a zsinat elé, hanem a tanúságtétel az igaza mellett. „Higgyétek el — mondja a püspököknek, mikor puhítani akarták —, kedves volna nekem engedni nektek... De hiába állok én a pártotokra és sűjtök magam felé: a lélek mindenütt enged, de az az egy pont, mint fában a görcs, visszaruítja a fejszét... S beismerni az el nem követett bűnt, maga is bűn.” Vallatói csodálkoznak, hol van ez a makacsság benne, hisz arca egy tejfejő lányénál is jámborabb. Íme az alap-helyzet párhuzama író és műve közt; hosszú volna részleteiben is szemléltetni a Husz mögé rajzolt kor analóg viszonyait, nem is feladatunk. Annál érdekesebb egy vallomása arról, hogy Husz alakja hogyan került lelkéhez oly közel és pillantás alatt.” Az egyik könyvből megtudtam, hogy szakállas képei nem öt ábrázolják, egyetlen hiteles képéről egy szokatlan jámbor arc néz ránk. S ez a Husz kellett énnekem: a szelíd, alázatos, békére vágyó ember, akit azonban megfogott az igazság — az ő agyában kialakult igazság —, s ezt nem bírja elereszteni... ezzel a magunk agyában kialakult igazság védelmével lett az újkor úttörője.” Alighanem magára ismert; ez a szelíd keménység, ez a lányos arc: az övé.

Más arc tekint ránk a *Galileiből*: egy megtört, beteg, öreg emberé, aki remegve vallja ugyan, hogy: „én nem vagyok a vértanúk fajtájából. Nem keresem a dicsőséget, hogy haláloamat dobjam mérlegre”, de szeméből a győzelem sugárzik. Tudománya már nincs egy fejhez kötve. De ez már nem is a középkor, csak egy „hegyen túli” világ, ahol a teológusok érvei még megelőzik a tudományosokat. A tollat még el kell törni, hogy a fej fennmaradjon.

IMRE LÁSZLÓ

„A feladatok ma megint itt tolonganak körülöttünk”

JEGYZETEK NÉMETH LÁSZLÓ XIX. SZÁZAD-ÉLMÉNYÉRŐL

Amikor Németh László művei (elsősorban az *Iszony*) több világnyelven megjelentek, a kritika, megbecsülően ugyan, de lépten-nyomon a *Bovaryné*, az *Anna Karenina* írójával vetette össze. Idehaza is újra és újra találkozhatni azzal a megítéléssel, amely szerint művészi módszerében a tolsztoji analitikus eljárást követő, lényegében múlt századi epika az övé. E vélekedések megalapozatlanságára többen rámutattak, de közben kevesebb szó esett arról, hogy mi is az voltaképpen, ami (nem írói karakterét, hanem gondolatvilágát, történeti tudatát) mégiscsak a XIX. századhoz kapcsolja. Pedig ha csak az életmű külső mozzanataira ügyelünk, máris szembeötlőek a múltra utaló sajátosságok. A Bocskay kerti „farm” éppúgy Rousseau életeszmenyének és Tolsztoj utópiájának kései leszármazottja, mint a pedagógiai szenvedély. Egymást felváltó, egymást kiegészítő kultúrpezzimizmusa és tudományhite ugyancsak XIX. századi gyökerű. A harmincas évek magyar irodalmának átfogóbb jellegzetessége ez, hiszen a népi írói mozgalom nemcsak a felszínen kapcsolódik a múlt századhoz, például Erdélyi és Illyés Petőfihez, hanem gondolatilag is onnan származtatható: Szabó Dezső irányt adó eszméi, a nép ősseregében való hit, a középosztálynak a parasztsággal történő felfrissítése, „megmagyarosítása” megvan már Justh Zsigmondnál, méghozzá Tolsztojra, s azon keresztül Rousseau-ra visszavezethető módon.

A kamasz Németh László számára, bár már a tízes években jól ismeri a *Nyugat* íróit, szükségképpen a XIX. századi magyar irodalom és történelem a közösségi gondolkodás, a történelmi eszmélkedés, az irodalmi ízlés viszonyítási rendszere, szerepek és feladatok tárháza, s némi kitérő után a harmincas évek esszéistája majd újra és újra ehhez a példatárhoz nyúl vissza. XIX. századi tárgyú írásainak túlnyomó többsége 1936 és 1944 között keletkezett, egy egyre súlyosabb helyzetbe sodródó, viszonylag elmaradott országban a múlt század eszmevilága és irodalomfejlődési kérdései válnak aktuálissá. (E vonzódásnak mintegy anyagi, társadalmi alapja az a tény, hogy a Horthy-Magyarországon sok 70–80 évvel korábban esedékes gazdasági, kulturális feladat megoldatlan még.) A nemzet erkölcsi, szellemi, művészi útkeresése szempontjából véli időszerűnek Széchenyi, Berzsenyi, Arany, Kemény életművét. Eppen ezért ilyen témájú esszéit korhoz kötött és maradandó mondandójuk felől is kell nézni, elkerülve a megítélés mindkét buktatóját. Az egyik Németh László XIX. század koncepcióját egyoldalúságaival, elfogultságaival, tévé-